

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
t.a.v. de minister, mevr. J. Bussemaker
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

30 november 2016
Kenmerk: RVC-2016-1147

Betreft: Advies Nederlandse kandidatuur Europees Erfgoedlabel 2017

Geachte mevrouw Bussemaker,

U heeft de Raad voor Cultuur gevraagd te adviseren over de nationale voorselectie van kandidaten voor het Europees Erfgoedlabel.

Voor de Nederlandse inzendingronde hebben zich twee sites kandidaat gesteld, te weten 'het Verdrag van Maastricht in het Gouvernement aan de Maas' en 'De Grote Kerk Dordrecht' met de Synode van Dordrecht.

In dit advies worden de aanvragen samengevat en beoordeeld. Aanvullend deelt de raad nog enkele algemene observaties over het Europees Erfgoedlabel.

De raad dankt de ad hoc commissie die het advies over deze aanvragen heeft voorbereid. In deze commissie hebben de volgende adviseurs zitting: Antaoneta Dimitrova, Astrid Weij, Riemer Knoop en Gerard Rooijackers.

1. Vooraf

Sinds 2013 heeft de Europese Commissie het Europees Erfgoedlabel aan 29 sites toegekend, verspreid over het Europese continent. De Nederlandse sites – Kamp Westerbork en het Vredespaleis – zijn dit jaar door de Europese Commissie gemonitord en werden goed geëvalueerd.

Wat opvalt aan de verzameling is de heterogeniteit. Om de wording van een betekenisvolle verzameling sites te bevorderen, zou met vereende kracht moeten worden ingezet op de gezamenlijke promotie, waarbij de eenheid in deze verscheidenheid wordt onderstreept. Eens te meer nu de Europese Unie een moeilijke tijd doormaakt, bijvoorbeeld omdat Groot Brittannië zich voorbereidt op vertrek.

De labelhouders kunnen de gebeurtenissen die de Europese Unie op de proef stellen aangrijpen om gezamenlijk naar buiten te treden. Op die manier kunnen de ambities van het Europees Erfgoedlabel actiever worden gerealiseerd. Zo moet het label bijdragen aan interculturele dialoog en bewustwording van (vooral jonge) mensen van gedeelde, Europese waarden. Om daar concreet aan bij te kunnen dragen zullen de sites, zoals eerder door de raad werd benadrukt, een samenhangend systeem moeten vormen van symbolen of *lieux de mémoires* met betrekking tot de verhalen achter de ontwikkeling van de Europese Unie.

In dit verband herhaalt de raad daarom zijn eerder geformuleerde advies dat het belangrijk is om de informatie over de sites niet geïsoleerd of louter via websites en brochures aan te bieden, maar in samenhang met elkaar en in een Europese context. De raad ziet hiervoor nog altijd een kans in de connectie tussen het Europees Erfgoedlabel en bijvoorbeeld het Europees Huis van de Geschiedenis in Brussel.

Het jaar 2018 is door de Europese Commissie uitgeroepen als het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed. Hiermee wil de Commissie onder meer de rol en functie van het Europees cultureel erfgoed belichten in de bevordering van culturele diversiteit en interculturele dialoog. Het Europees Erfgoedlabel is een van de instrumenten die ten behoeve van de doelen van het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed kan worden ingezet. Nederland zou in 2018 één Erfgoedlabel toegewezen kunnen krijgen. Het zou goed passen als Nederland een sterke kandidaat voor het Erfgoedlabel kan nomineren in dit Europees jaar van het Cultureel Erfgoed.

Bij de voorlichting aan en begeleiding van de Nederlandse kandidaten zijn DutchCulture en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) betrokken geweest. De RCE is in dezen de verbindende schakel tussen Nederland en de Europese Commissie. DutchCulture informeert potentiële kandidaten en ook het publiek, zoals scholen, over de inhoud van het Label. Dit doet DutchCulture onder meer via de website <http://europeeserfgoedlabel.creativeeuropedesk.nl/>, waarop sinds 2013 achtergrondinformatie staat over het Erfgoedlabel en over de vier thema's waarbinnen de Nederlandse kandidaten hun aanvraag voor een Erfgoedlabel kunnen indienen: tolerantie & recht, mobiliteit & maakbaarheid, cultuur & sport, geld & koopmanschap.

In het kader van de promotie van het label spoort de raad DutchCulture en RCE aan om de website te evalueren vanuit het oogpunt dat deze website duurzaam ingezet moet kunnen worden als een effectief promotiemiddel van het Europees Erfgoedlabel.

2. Verantwoording

De Raad heeft de aanvragen van de provincie Limburg met het Verdrag van Maastricht in het Gouvernement aan de Maas en de Grote kerk Dordrecht met de Dordtse Synode beoordeeld aan de hand van drie criteria, die zijn ontleend aan de eisen die de Europese Commissie aan het Europees Erfgoedlabel stelt. Daarna fungeren de specifiek voor Nederland geldende thema's als filter. De criteria zijn in volgorde van belangrijkheid:

1. Componenten van een Europese dimensie.
2. Aansluiting op het nationale, thematische kader.
3. Bedrijfsplan, draagvlak, educatie, continuïteit.

Ad1

Het belangrijkste criterium om voor een Europees Erfgoedlabel in aanmerking te komen, is de Europese dimensie van een site. Deze kent de volgende componenten:

- o Een site heeft een belangrijke rol gespeeld in de Europese geschiedenis en/of
- o Een site heeft een belangrijke rol gespeeld in de Europese cultuur en/of
- o Een site heeft een belangrijke rol gespeeld in de Europese eenwording/opbouw van Europa.

Ad2

Naast aandacht voor gedeelde Europese waarden en geschiedenis is het ook van belang dat een site de regionale en nationale diversiteit in Europa benadrukt. Om hier een kader voor te bieden, zijn er vier duo thema's voorgesteld. Deze zijn zoals gezegd: tolerantie & recht, mobiliteit & maakbaarheid, cultuur & sport, geld & koopmanschap.

Ad3

Wanneer een site op de punten 1&2 positief wordt beoordeeld, volgt de derde fase in de beoordeling. Die heeft betrekking op de aanwezigheid van een participatieprogramma, dat vooral gericht is op de huidige en toekomstige jonge generatie bezoekers. Daarnaast worden de financiële en organisatorische haalbaarheid daarvan getoetst met het oog op continuïteit.

3. Samenvatting van de aanvraag 'Verdrag van Maastricht in het Gouvernement aan de Maas'.

Ten behoeve van de advisering over de vraag of het 'Verdrag van Maastricht in het Gouvernement aan de Maas' zich kwalificeert voor een Europees

Erfgoedlabel wordt hieronder de aanvraag samengevat. Daarna volgen de afweging en het advies.

De Europese dimensie van het Verdrag van Maastricht

De aanvrager presenteert het Gouvernement aan de Maas als een permanente herinneringsplaats voor de ondertekening van het Verdrag van Maastricht, ook wel de 'geboorteaete' van de Europese Unie genoemd. Op 9 en 10 december 1991 vergaderde de Europese Raad in de zogenoemde 'Feestzaal' van het Gouvernement; het provinciehuis van de provincie Limburg. Ten tijde van het Nederlands voorzitterschap van deze Raad ontvingen premier Lubbers en de ministers Van den Broek (Buitenlandse Zaken) en Kok (Financiën) er hun collega's uit de overige elf lidstaten van de Europese Gemeenschap voor een halfjaarlijks topperleg.

In dit gebouw bereikten de Europese regeringsleiders overeenstemming over een Europese Politieke en een Europese Monetaire Unie, aldus de aanvraag. De gemaakte afspraken werden vastgelegd in het 'Verdrag van Maastricht'. De ministers van Buitenlandse Zaken en Financiën/Economische Zaken tekenden dat verdrag op 7 februari 1992 in de Statenzaal van het Gouvernement aan de Maas.

In de aanvraag wordt de betekenis van dit Verdrag voor de wording van de Europese Unie onderstreept. Zo kregen lokale overheden door dit verdrag voor het eerst een formele positie in het Europese besluitvormingsproces in de vorm van het Comité van de Regio's. En alle staatsburgers van een EU-lidstaat kregen door het verdrag het burgerschap van de Europese Unie. Volgens de aanvraag werden in Maastricht ook afspraken gemaakt over de begrotingsdiscipline.

Door het Verdrag van Maastricht werden het Verdrag van Rome (1957) en van Parijs (EGKS, 1951) gewijzigd. Het Verdrag van Maastricht werd op zijn beurt in 1997 gewijzigd door het Verdrag van Amsterdam, in 2001 door het Verdrag van Nice en in 2007 door het Verdrag van Lissabon.

Nederlandse thema's

In de aanvraag wordt het Verdrag van Maastricht in relatie gebracht met het Nederlandse thema 'Tolerantie & Recht', vanwege het Euregionale karakter van de provincie Limburg.

Bedrijfsplan, draagvlak, educatie en continuïteit

Het Gouvernement is het bestuurlijk centrum van Limburg. De continuïteit van de site is mede vanwege deze functie van het gebouw gewaarborgd. In het Gouvernementsgebouw is een kleine, permanente expositie ingericht met een 'getrouwe kopie' van het verdrag, met foto's en filmbeelden van de onderhandelingen en van de ondertekeningsceremonie. Daarnaast zijn de

oorspronkelijke euromunten tentoongesteld, als ook de originele tafel waaraan het verdrag werd ondertekend. De inhoud van het Verdrag van Maastricht wordt in kernpunten aangegeven, in vier talen. Vanuit de expositieruimte kunnen bezoekers de Statenzaal bezichtigen, waar de ondertekeningsceremonie in 1992 heeft plaatsgevonden.

Alle belangstellenden kunnen een bezoek en/of rondleiding aanvragen. Jaarlijks zijn er gemiddeld 120-130 rondleidingen met ca. 3.500 bezoekers. De rondleidingen worden gegeven door VVV-medewerkers in het Nederlands, Duits, Frans en Engels.

Het Gouvernement onderhoudt contact met diverse onderwijsinstellingen, bijvoorbeeld Maastricht School of Management en het United World College Maastricht, die een uitwisseling hebben met buitenlandse onderwijsinstellingen. Het provinciebestuur vindt het belangrijk jonge mensen bekend te maken met de politiek. De site huisvest verder jeugd-evenementen als het jaarlijkse 'Model European Parliament' (MEP) en de provinciale voorrondes van het jongerendebat 'op weg naar het lagerhuis'.

De aanvrager, provincie Limburg, wil via een 'Maastrichtroute' aansluiting zoeken bij andere bezienswaardigheden van Maastricht, zodat de site op die manier meer bekendheid krijgt als toeristische trekpleister.

Afwegingen

Om in aanmerking te komen voor het Europees Erfgoedlabel moet een site een duidelijke symbolische waarde hebben voor de Europese (cultuur)geschiedenis en de eenwording. Het Verdrag van Maastricht heeft volgens de raad ontegenzeggelijk grote symbolische waarde voor de Europese Unie en ook voor de rol van Nederland in het proces daar naartoe.

De aanloop naar het Verdrag van Maastricht is een diplomatiek avontuur geweest, maar ook een pijnlijk onderdeel van de geschiedenis van Europese integratie, waarin de rol van Nederland, als voorzitter van de Raad van Europa, bepaald niet onomstreden was. Het Verdrag dat uiteindelijk in 1992 werd getekend, bevatte nog maar een fractie van de vergaande, federale plannen waar Nederland zich in het voortraject hard voor had gemaakt. Op de zogenaamde Zwarte Maandag, 30 september 1991, werd duidelijk dat het conceptverdrag van Nederland door vrijwel alle regeringsleiders werd afgekeurd. Dit veroorzaakte een dermate grote teleurstelling, dat het de

voormalige minister van buitenlandse zaken Hans van de Broek deed verzuchten dat ‘Nederland is afgegaan als een gieter’.¹

De huidige situatie in Europa in ogenschouw genomen, kan worden gesteld dat reeds in 1991 de huidige breuklijnen zichtbaar werden. In 1992 werden vooral afspraken gemaakt over de invoering van de euro, maar de Europese Politieke Unie, die de Economische en Monetaire Unie een politiek fundament had moeten geven, kreeg daarbij geen schijn van kans, omdat de partijen het niet eens konden worden over sociale kwesties.²

De raad vindt het een gemis dat de aanvrager in deze zin geen nuance aanbrengt in de betekenis van het Verdrag voor de geschiedenis van de Europese Unie, alsmede voor de rol van Nederland in de totstandkoming ervan en *last but not least* voor de toekomst van Europa.

In de ‘*safe story*’ van de aanvraag wordt namelijk geen aandacht besteed aan het diplomatieke drama dat zich in de aanloop van de bijeenkomst in Maastricht heeft afgespeeld. De geschiedenis laat zich volgens de raad vertellen als een onmogelijke poging om de Europese Unie een nieuwe, federale vorm te geven. Pas op het laatste moment werd het Verdrag gedeeltelijk gered door spoedonderhandelingen.

Veel van de auteurs en de acteurs van dit drama kunnen het verhaal achter het Verdrag van Maastricht nog navertellen. Volgens de raad kan het de aantrekkingskracht en de relevantie van de site in belangrijke mate vergroten wanneer het hele verhaal achter het Verdrag van Maastricht in woord en beeld wordt verteld, bijvoorbeeld in de vorm van een audiovisuele productie. Dit verhaal kan ook het uitgangspunt zijn voor debatten over de toekomst van Europa.

De betekenis van het Verdrag wordt volgens de raad verder te veel in een regionale context geplaatst. De raad heeft er begrip voor dat het Gouvernement namens de provincie Limburg belang hecht aan de provinciale bestuurslaag en regionale identiteit en om die reden bijvoorbeeld het Comité van Regio’s uit het verdrag naar voren haalt als belangwekkend wapenfeit, maar de raad benadrukt nogmaals dat de Europese dimensie van het verhaal achter de totstandkoming en ondertekening van het Verdrag van Maastricht centraal moeten staan. De

---

¹ Trouw: Het Nederlandse fiasco van 1991, 13-12- 2012, <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/3362694/2012/12/13/Het-Nederlandse-fiasco-van-1991.dhtml>

² Ibid

mogelijkheden voor *storytelling*, gezien de vele episoden en wendingen van onderhandeling van het Verdrag, liggen hier voor het oprapen.

Advies

Het Verdrag van Maastricht geldt als een mijlpaal in de ontwikkeling van de Europese Unie en is daarom zeer relevant voor de Europese geschiedenis. In de aanvraag van de provincie Limburg wordt onvoldoende inhoudelijke context geboden om het Verdrag van Maastricht te kwalificeren voor het Europees Erfgoedlabel. Het Verdrag heeft ontegenzeggelijk grote symbolische waarde voor Europa, maar de raad verwacht van de site dat bezoekers hier meer geboden krijgen dan bezichtiging van een aantal objecten en foto's die aan de ondertekening herinneren. Om een betekenisvolle plek te worden voor iedere Europeaan, en dan met name de jonge Europeanen, zal de site meer ambitie moeten tonen met betrekking tot zijn Europese betekenis.

De raad ziet veel kansen voor de ontwikkeling van inhoudelijke programmering, wanneer het Gouvernement zou besluiten te gaan samenwerken met partners, zoals Bureau Europa of de Universiteit van Maastricht. Ook zou het Gouvernement ten behoeve van de inhoudelijke programmering contacten kunnen leggen met instellingen als het European House of History, het European Civic Forum of Prodemos. Daarnaast liggen er verbindingsmogelijkheden met steden waar aanpassingen van het Verdrag van Maastricht werden getekend.

De Raad adviseert de aanvraag in deze vorm niet door te geleiden voor nominatie, maar de aanvrager wel in de gelegenheid te stellen op korte termijn een nieuwe, verbeterde aanvraag in te dienen, waarin aandacht is voor:

- Inhoudelijke programmering die recht doet aan de bewogen voorgeschiedenis van het Verdrag van Maastricht.
- De partners, waarmee het inhoudelijke programma gerealiseerd zal worden.
- Een internationaal georiënteerd educatief project, gericht op debat en betrokkenheid van jongeren.
- Een plan (Maastricht route) om bezoekers te trekken naar de bestuurlijke, relatief hoogdrempelige site.

Tot slot

In de aanvraag wordt het Verdrag van Maastricht verbonden aan het Nederlandse thema 'Tolerantie & Recht', vanwege het Euregionale karakter van de stad Maastricht. Uitgaande van de voorgeschiedenis en het nadrukkelijk economische karakter van het uiteindelijke Verdrag, zou men

evengoed voor de thematische invalshoek 'Geld & Koopmanschap' kunnen kiezen. De aanvraag raakt beide thema's.

4. Samenvatting van de aanvraag de Grote Kerk Dordrecht: Synode van Dordrecht.

Ten behoeve van de advisering over de vraag of de Synode van Dordrecht zich kwalificeert voor een Europees Erfgoedlabel wordt hieronder de aanvraag samengevat. Daarna volgen de afweging en het advies.

De Europese dimensie van de Synode van Dordrecht

De Grote Kerk in de gemeente Dordrecht wordt in de aanvraag omschreven als symbool voor de geschiedenis van het calvinisme in Europa. De Staten-Generaal organiseerden van 13 november 1618 tot en met 29 mei 1619 een van de belangrijkste Europese kerkvergaderingen in de geschiedenis: de Synode van Dordrecht. In de Grote Kerk vonden de openings- en sluitingsceremonie plaats. En tijdens het vergaderjaar waren er tussenliggende bezoeken van gedelegeerden aan diensten, orgelconcerten en het gebouw zelf.

De Synode van Dordrecht was volgens de aanvraag in opzet en reikwijdte uniek. Slechts het Concilie van Trente toont overeenkomsten.³ De uitkomsten van de vergadering werden vastgelegd in de zogenaamde Dordtse Leerregels. Deze lagen aan de basis van de protestantse orthodoxie in West-Europa. De Leerregels werden onmiddellijk in meerdere talen gedrukt en in goedkope uitgaven verkocht. Tijdens de sluitingsceremonie werden de Leerregels in de Grote Kerk voorgelezen.

De Dordtse Leerregels verenigden volgens de aanvraag de Europese calvinisten. Daarnaast waren ze van belang voor de Europese geschiedenis omdat ze fungeerden als katalysator van nieuwe ideeën en omdat ze tot stand kwamen door een democratisch vergadermodel.

Nederlandse thema's

De aanvrager verbindt aan de Synode van Dordrecht het Nederlandse thema 'Tolerantie & Recht', vanwege het democratische karakter van de kerkvergadering en de totstandkoming van de leerregels, alsmede de bekendmaking en de verspreiding ervan.

Bedrijfsplan, draagvlak, educatie en continuïteit

In 2018/2019 viert de gemeente Dordrecht '400 jaar Synode'. De viering biedt gelegenheid om in internationaal verband de Synode van Dordrecht onder de aandacht te brengen en te onderzoeken wat haar betekenis is in het

³ Het Concilie van Trente kende drie zittingsperiodes: 1545-1547, 1551-1552 en 1562-1563.

heden en de toekomst. Veel culturele instellingen in Dordrecht, waaronder het Dordrechts Museum, maar ook de plaatselijke horeca en Dordrecht Marketing nemen deel aan een programma.

De Grote Kerk participeert in nationale netwerken en in overkoepelende, internationale organisaties, zoals Refo500.

In aanloop naar het herdenkingsjaar 2018 bestaat de wens om een nieuw educatief programma voor (jong)volwassenen op te zetten. Op dit moment wordt het educatieve programma vooral gestuurd door evangelische uitgangspunten. In de toekomst wil de Grote Kerk meer de betekenis van de 17e-eeuwse discussie over de grondslagen van het protestantse geloof voor deze tijd centraal stellen.

De Grote Kerk trekt bezoekers die het gebouw vanwege zijn historische betekenis willen bezichtigen. Jaarlijks bezoeken 80.000 tot 100.000 belangstellenden de Grote Kerk, met uitschieters tot 140.000 wanneer er speciale programma's zijn.

De bezoekers kunnen door middel van informatiepanelen kennisnemen van de geschiedenis van de Synode. Ook is het mogelijk om rondleidingen te boeken. Tijdens de rondleidingen wordt bezoekers verteld over de Europese Reformatie, het belang van het calvinisme voor de Nederlanden en de impact van de Reformatie op de Grote Kerk in Dordrecht. Een en ander wordt geïllustreerd aan de hand van elementen in de kerk, zoals de preekstoel, de oude kerkbanken, de graven en de kapellen. In de aanvraag vermeldt de Grote Kerk voornemens te zijn de Europese inhoud toe te voegen aan de rondleidingen en de informatiepanelen.

De Grote Kerk is een van de locaties in een educatieve city-game voor jongeren van ca. 14 jaar; 'Strijd en Stem'.

De Grote Kerk wil op een eigentijdse wijze haar zichtbaarheid op het internet vergroten door de website te vernieuwen. Het is mogelijk om bezoekers een virtuele rondleiding te bieden.

Afwegingen

De raad waardeert de ambities van de Grote Kerk om de herdenking van 400 jaar Synode van Dordrecht in te vullen met een brede, internationaal te voeren discussie over de waarde van religie in de samenleving. Ook de aansluiting op eigentijdse communicatiemiddelen om jongeren te bereiken, verdient in de ogen van de raad waardering.

De raad heeft uit de aanvraag opgemaakt dat de Grote Kerk op weg is om zich te herpositioneren door zich meer te oriënteren op een representatief,

internationaal erfgoednetwerk, opdat behalve de kerkelijke ook de culturele geschiedenis van de Grote Kerk naar voren kan worden gebracht. De raad begrijpt vanuit deze achtergrond dat de Grote Kerk in de herdenking van de Synode van Dordrecht aanleiding ziet om zich te kandideren voor het Europees Erfgoedlabel.

Het valt de raad in dit verband op dat in de aanvraag geregeld wordt opgemerkt dat de Europese inhoud pas zal worden verwerkt in de communicatie en de rondleidingen wanneer het Europees Erfgoedlabel is toegekend. Hieruit blijkt dat de site de specifieke Europese dimensie van de Synode nog niet volledig in zijn programma heeft geïntegreerd.

De raad kan mede daarom geen sterke relatie zien tussen de codificatie van de protestantse orthodoxie en de eenwordingsgeschiedenis van Europa. De Synode markeert eerder een historische cultureel-religieuze tweedeling in Europa. Daarnaast is het verenigende effect van de Synode maar van betrekkelijk korte duur geweest in de protestantse gemeenschap. Doel was de remonstranten buiten de wet te stellen, maar binnen een decennium kregen tolerantie en pragmatiek weer de overhand. De protestantse orthodoxie, zoals geproclameerd in de Synode van Dordrecht, is volgens de raad vooral van grote symbolische waarde geweest voor een kernmoment in de politieke en religieuze geschiedenis van Nederland.

Advies

De aanvraag van de Grote Kerk voor de Synode van Dordrecht kwalificeert zich onvoldoende voor een Europees Erfgoedlabel. Een belangrijke symbolische waarde voor de eenwording van Europa is niet overtuigend aangetoond. Voorts blijkt uit de aanvraag dat de site in zijn programma nog geen specifieke Europese dimensie van de Synode heeft geïntegreerd en hiertoe pas zal overgaan na toekenning van het Europees Erfgoedlabel. Dat neemt niet weg dat de raad creatieve voorstellen toejuicht om de ruimte van het Erfgoedlabel ook te gebruiken voor sites die een specifiek Europees omgang met de religieuze dimensie onder de aandacht brengen.

Marijke van Hees
Voorzitter

Jeroen Bartelse
Directeur